

Anna Marcinkowska

**STOSOWANIE ZASADY
NEMO SE IPSUM ACCUSARE TENETUR
I OBOWIĄZKU INFORMOWANIA
UCZESTNIKA POSTĘPOWANIA
O OBOWIĄZKACH I UPRAWNIENIACH
A PRAWNOKARNE SKUTKI POUCZENIA ŚWIADKA
O PRAWIE DO ODMOWY SKŁADANIA ZEZNAŃ
W ŚWIETLE ORZECZNICTWA SĄDU NAJWYŻSZEGO**

**I. Prawidłowe uprzedzenie o odpowiedzialności karnej
jako realizacja gwarancji procesowych prawa do obrony.
Uwagi ogólne**

W art. 16 k.p.k. zawarto obowiązek informowania uczestników postępowania o ciążyących obowiązkach i przysługujących im uprawnieniach oraz wprowadzono wprost zapis, iż konsekwencje braku takiego pouczenia lub mylnego pouczenia nie mogą wywoływać ujemnych skutków procesowych. Ustawodawca uznał, że tzw. zasada informacji prawnej jest elementem szeroko rozumianej zasady rzetelnego i uczciwego procesu, a zwłaszcza ma na celu niedopuszczenie do ujemnych następstw procesowych dla uczestników postępowania z racji ich nieznajomości prawa^{1,2}.

Konieczność zapewnienia każdemu rzetelnego procesu wynika z art. 45 Konstytucji RP i art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, która *expressis verbis* wprowadza taką zasadę. Także Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych ONZ (Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167) w art. 14 ust. 3 lit. g stanowi, że nie można zmusić osoby do zeznawania przeciwko sobie lub do

¹ Z. Gostyński (red.), L. Gardocki, R. Stefański [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, J. Przyjemski, J. Bartoszewski, S. Zabłocki, Warszawa 1998, s. 512.

² S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1995, s. 312.

przyznania się do winy. Z kolei Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WS i SW w art. 6 uznaje, że prawo do otrzymania informacji w sprawie jest sposobem realizacji „utrzymania i rozwijania przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości” (Dz.U.UEL z dnia 14.11.2012 r.). Właśnie art. 16 § 1 i § 2 k.p.k. częściowo wprowadza zasadę informacji w praktyce jako obowiązek informowania uczestników procesu o ich obowiązkach i uprawnieniach³.

Nowelizacja postępowania karnego uchwalona ustawą z 27 września 2013 r., która wchodzi w życie od 1 lipca 2015 r., miała na celu ograniczenie dublowania czynności dowodowych. Ustawodawca uznał za konieczne zwiększenie roli kontradiktoryjności poprzez przeniesienie ciężaru postępowania dowodowego na rzecz postępowania sądowego. Przerzucenie odpowiedzialności za postępowanie dowodowe w całości na strony powoduje, że wzrasta waga dowodu w postaci przesłuchania świadka przy założeniu, że powinna to być czynność jednorazowa. Dlatego prawidłowe pouczeniu uczestników postępowania o ich uprawnieniach i obowiązkach będzie miało znaczący wpływ na końcowy wynik postępowania sądowego, zwłaszcza że orzecznictwo coraz bardziej idzie w stronę pozbawienia mocy dowodów uzyskanych jako tzw. „owoce zatrutego drzewa”. Dodać należy, że wprowadzenie podstawowe zasady pouczeń świadków i oskarżonych o prawie do milczenia nie ulegną zmianie, to należy mieć na uwadze, że przemodelowanie procesu nada im znacznie donioślejszą rangę.

Obecnie postuluje się, by zasada prawa do informacji prawnej stała się jedną z podstawowych reguł procesu karnego. Związane jest to z uprawnieniem jednostki do postępowania sprawiedliwego, jawnego, opartego na zasadach prawdy, równości stron oraz dyspozycyjności oznaczającej możliwość rozporządzenia przez jednostkę, w toku postępowania, swymi prawami materialno-prawnymi i procesowymi⁴.

W końcu celem procesu karnego jest osiągnięcie tzw. sprawiedliwości proceduralnej, którą należy rozumieć tak samo, jak uczciwość procesu. Adresatami tej zasady są organy procesowe, do których skierowano bezpośrednie żądanie przeprowadzenia procesu rzetelnego, z uwzględnieniem poszanowania godności uczestników⁵.

W dotychczasowym orzecznictwie naruszenie obowiązku prawidłowej informacji procesowej było traktowane jako obraza stosownego przepisu procesowego

³ M. Płachta, *Prawo do obrony przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, „Palestra” 2002, nr 9–10, www.palestra.pl

⁴ J. Skorupka, W. Jasiński, M. Kuźma, K. Nowicki, R. Ponikowski, S. Sołucha, *Miejsce zasady prawa do informacji prawnej w systemie zasad polskiego procesu karnego*, LEX 2013.

⁵ S. Waltoś, *op. cit.*, s. 311.

wego, która mogła mieć wpływ na wynik sprawy, a zasada uczciwej gry nakazywała by uczestnicy procesu wykonywali swoje obowiązki i uprawnienia uczciwie, bez naruszania reguł moralnych, zwłaszcza z wyłączeniem podstępów i wykorzystania cudzej nieświadomości, niewiedzy lub przymusowego położenia^{6,7}.

Ustawodawca nałożył wobec tego na organ przyjmujący zeznania obowiązek prawidłowego pouczenia świadka, które to pouczenie jest warunkiem koniecznym poniesienia odpowiedzialności karnej. Związane jest to z koniecznością zapewnienia realnego charakteru gwarancji procesowych, co stanowi praktyczną realizację prawa do obrony⁸. Celowo ustanowiono normy prawne, które wprowadzając obowiązek prawidłowego pouczenia, równocześnie obligują organ procesowy do postępowania etycznego przy gromadzeniu materiału dowodowego. Prawidłowe pouczenie jest ściśle związane z prawem do obrony jako fundamentalnym prawem obywatelskim gwarantowanym Konstytucją RP (art. 8 ust. 2 i art. 42 ust. 2). Jest to także elementarny standard demokratycznego państwa prawnego⁹. Pogląd ten znalazł odzwierciedlenie w kodeksie postępowania karnego, a konkretnie w art. 16 i w gwarancjach ustanowionych w art. 175 § 1 k.p.k. w zw. z art. 74 § 1 k.p.k. (reguła *nemo se ipsum accusare tenetur*). Także źródła prawa w postaci umów międzynarodowych, co wyżej wskazano, przewidują uprawnienie dla osoby oskarżonej do niezmuszania jej do zeznawania przeciwko sobie albo do przyznania się do winy¹⁰.

Obowiązek prawidłowego pouczenia o prawie do odmowy składania zeznań wynika więc bezpośrednio z wymienionych przepisów. Prawo do obrony zostało ugruntowane jako możliwość uchylenia odpowiedzialności karnej za przestępstwo składania fałszywych zeznań, przy zaistnieniu szczególnych okoliczności. Orzecznictwo wykazuje stałe tendencje do poszerzenia granic do obrony i traktowania go jako szczególnego rodzaju kontratytu, mającego swoje umocowanie właśnie w ustawie zasadniczej i pozostałych regulacjach. W tego typu sprawach jak najbardziej zasadne jest stosowanie wykładni prokonstytucyjnej¹¹.

⁶ J. Grajewski, S. Skrętowicz, *Podręczny komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, Gdańsk 1993, s. 19–20.

⁷ Wyrok SN z dnia 22.04.1986 r., sygn. Kr 129/86, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Wydawnictwo Prokuratury Generalnej” 1986/12/167; postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 11.07.2011 r., sygn. II AKzw 371/2011, „Krakowskie Zeszyty Sadowe” 2011, z. 11, poz. 66.

⁸ M. Bielski, *Wyłączenie przestępności składania fałszywych zeznań w związku z przysługującym sprawcy czynu zabronionego prawem do obrony*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, nr 3, s. 73–92.

⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17.02.2004 r., SK 39/02, OTK – A 2004, nr 2, poz. 7.

¹⁰ Uchwała SN z dnia 20.09.2007 r., sygn. I KZP 26/07, „Prokuratura i Prawo” 2007/12.

¹¹ Wyrok SN z dnia 17.10.2012 r., sygn. IV KK 99/12, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2012, nr 10, poz. 106; uchwała SN z dnia 26.04.2007 r., sygn. I KZP 4/07, OSNKW 2007/6/4, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2008/3/29; uchwała SN z dnia 20.09.2007 r., sygn. I KZP 26/07, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2008/4/46.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego konsekwentnie stało na stanowisku, że stosowanie zasady *nemo se ipsum accusare tenetur* zwalnia podejrzanego (oskarżonego) z obowiązku podejmowania aktywności dowodowej¹². Zasada ta związana jest więc ściśle również z prawem do obrony formalnej (korzystania z pomocy obrońcy) oraz prawem do obrony materialnej. W tym drugim znaczeniu pozwala ono oskarżonemu (podejrzanemu) wykazywać się aktywnością w celu ochrony przed odpowiedzialnością za czyn przestępny. Gwarancją tego prawa jest też prawo do milczenia, czyli brak obowiązku samooskarżenia i dostarczenia przeciwko sobie dowodów¹³. Takie ujęcie tej zasady, której realna treść znajduje wyraz w art. 74 § 1 k.p.k. w zw. z art. 175 § 1 k.p.k., ma na celu więc wzmocnienie pozycji oskarżonego w procesie i wyrównanie jego szansy w sporze z prokuratorem¹⁴.

Należy jednak pamiętać, że Sąd Najwyższy wypowiedział się również w kwestii, kto ma uprawnienie do skorzystania z przewidzianych przez art. 16 k.p.k. mechanizmów obrony interesów strony, co z kolei związane jest z rozumieniem pojęcia „uczestnika”, zwłaszcza w kontekście uprawnienia do przywrócenia terminu (art. 126 § 1 k.p.k.). W uchwale z dnia 1 października 2013 r. o sygn. I KZP 6/13 uznano, że norma wyrażona w art. 16 § 1 k.p.k. ogranicza się tylko do tych uczestników postępowania, którzy nie posiadają fachowej wiedzy na temat ich uprawnień i obowiązków i wobec których organ procesowy nie może zasadnie zakładać, że posiadają taką wiedzę. Natomiast poza ich zakresem znajdują się uczestnicy, którzy w postępowaniu karnym swoje funkcje wykonują jako podmioty profesjonalne, np. adwokaci, radcowie prawni i prokuratorzy¹⁵.

Kolejnym problemem, który wymaga omówienia, jest zakres tzw. „prawa do kłamstwa”. W piśmiennictwie i doktrynie można wyodrębnić dwa poglądy, z których pierwszy wyraża stanowisko, że prawo do kłamstwa nie ma nadrzędnej pozycji wobec celu procesu, jakim jest weryfikacja oskarżenia, i nie może mieć nad nim przewagi oraz unicestwiać podstawowego celu procesu karnego, tj. pociągnięcia osoby winnej do odpowiedzialności, a uniewinnienia osoby niewinnej¹⁶. Drugie stanowisko związane jest z poglądem, że w procesie karnym

¹² Wyrok SN z dnia 09.02.2010 r., sygn. II KK 198/09, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2010, nr 5, poz. 47.

¹³ Sz. Stypuła, *Glosa do uchwały SN z dnia 20.09.2007 r., sygn. I KZP 26/07*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2007, nr 190; *Falszywe zeznania a prawo do obrony*, „Monitor Prawniczy” 2008, nr 15.

¹⁴ P. Sowiński [w:] *Prawo oskarżonego do milczenia oraz reguła nemo se ipsum accusare tenetur na tle dążenia organów procesowych do poznania prawdy materialnej w procesie karnym*, Z. Sobolewski, G. Artymiak, Kraków 2006, s. 168–169.

¹⁵ „Biuletyn Prawa Karnego” 2013, nr 10, poz.1.1.

¹⁶ J. Czabański, M. Warchoń, *Prawo do milczenia czy prawo do kłamstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 12, s. 36–37.

należy nadać prymat gwarancjom oskarżonego (podejrzanego), które są mechanizmami ochrony praw podmiotowych i do których należy także prawo do niedostarczenia dowodów na swoją niekorzyść. Gwarancje te są więc podstawowymi normami postępowania uczestników procesu karnego i zgodnie z nimi należy ustalić stan faktyczny. Wykonywanie tych gwarancji nie powinno być ograniczone, nawet gdyby utrudniało to osiągnięcie trafnej represji karnej. Represja karna jest stosowana prawidłowo dopiero wtedy, gdy następuje zastosowanie norm prawa procesowego i należy dążyć do połączenia stanu sprawiedliwości materialnej i proceduralnej^{17,18}.

Drugi z tych poglądów obecnie zyskuje przewagę w orzecznictwie i kierunku ten należy uznać za słuszny. Gwarancje procesowe powinny zatem mieć charakter realny i muszą być ściśle związane z konsekwencjami regulacji procesowych. Prawo do obrony jest bowiem związane również z naturalną tendencją do uniknięcia odpowiedzialności karnej. Działania takie mogą polegać na podjęciu kroków do zatajenia faktu popełnienia czynu zabronionego oraz na aktywności lub jej braku, których celem jest odparcie zarzutów karnych¹⁹. Zasadniczym elementem prawa do obrony jest przede wszystkim tzw. prawo do milczenia oraz wolność od samooskarżenia²⁰.

Ustawodawca skonkretyzował warunek prawidłowego pouczenia osoby przesłuchiwanej w art. 233 § 2 k.k. oraz wprowadził regulację w procedurze karnej, nakładając na przesłuchującego obowiązek pouczenia świadka o jego uprawnieniach (art. 190–191 k.p.k.). Pouczenie to obwarowano ścisłymi wymogami, mającymi na celu upewnienie się, że świadek zrozumiał treść uprzedzenia, i które także powinno mieć miejsce w ustalonej kolejności. O ile w postępowaniu sądowym takie pouczenie ma miejsce do protokołu, o tyle w postępowaniu przygotowawczym wymagane jest również złożenie podpisu pod oświadczeniem²¹.

W doktrynie i piśmiennictwie często wysuwano postulat, by zmienić moment udzielenia pouczenia przez wprowadzenie obligatoryjnego całościowego pouczenia na samym początku przesłuchania, niezależnie od tego, czy stwierdzono okoliczności wskazane w art. 182, 183 lub 185 k.p.k. Dotyczy to zwłaszcza takich sytuacji, gdy organ przesłuchujący nie posiada informacji o uprawnieniach przysługujących świadkowi. Organ prowadzący postępowanie nie może zrzucić ciężaru odpowiedzialności na świadka odnośnie właściwego pouczenia i oczekiwać, że pouczenie to nastąpi dopiero w sytuacji, gdy ten w swoich zeznaniach poruszy omawianą kwestię.

¹⁷ S. Waltoś, *op. cit.*, s.18 i n.

¹⁸ M. Rusinek, *O prawie do kłamstwa*, artykuł polemiczny z tekstem J. Czabańskiego i J. Warchoła, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 4, s. 85.

¹⁹ M. Bielski, *Wyłączenie przestępności składania...*, s. 73–92.

²⁰ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Zakamycze 2006, s. 348–359.

²¹ Z. Gostyński (red.), L. Gardocki, A. Stefański, *op. cit.*, s. 513.

Proponuje się, by świadka w jak najszerszym stopniu informować o uprawnieniach, nawet gdy występowanie takiej sytuacji rysuje się w odległej perspektywie²². Jak wyżej wykazano, obowiązek ten można wysnuć wprost z art. 16 § 1 i 2 k.p.k.

Prawo do odmowy zeznań przysługujące świadkowi może być także zrealizowane przez przesłanie pisemnego oświadczenia. Sąd Najwyższy uznał, że taka forma skorzystania z prawa do odmowy zeznań jest dopuszczalna, obok formy polegającej na przyjęciu ustnego oświadczenia w toku przesłuchania odnotowanego w protokole. Stanowisko to związane jest z brakiem unormowań w ustawie karnej procesowej odnośnie szczególnej formy określającej złożenie takiego oświadczenia woli. Oczywiście oświadczenie takie musi być swobodne i zgodne z interesem świadka, a wezwanie do osobistego stawiennictwa powinno mieć miejsce w sytuacji istnienia jakichkolwiek wątpliwości w tym zakresie²³.

Świadek powinien być uprzedzony o prawie do odmowy zeznań w sposób odpowiednio dla niego zrozumiały, stosownie do wieku, zdrowia i rozwoju umysłowego, o ile zostaną ujawnione okoliczności tego rodzaju²⁴. Należy pamiętać, że wadliwe pouczenie lub brak pouczenia mogą stanowić względną przyczynę odwoławczą przewidzianą w art. 438 pkt 2 k.p.k.

W przypadku odmowy zeznań przez świadka wcześniejsze zeznania nie mogą być traktowane jako źródło dowodowe. Istnieje także zakaz odtwarzania jego wypowiedzi bez względu na to, w jaki sposób zostały utrwalone, czy to za pomocą protokołu, taśmy magnetofonowej, filmu, nośników pamięci czy innych technik audiowizualnych. Zakaz ten będzie musiał być przestrzegany także w wypadku wprowadzenia nagrywania rozpraw, co może sprawiać trudności na poziomie technicznym. Wszelkie próby odtworzenia takich zeznań powinny być potraktowane jako obejście ustaw. Istnieje jednak możliwość odtworzenia wypowiedzi lub zachowań takiej osoby, jeżeli dotyczy to jej wypowiedzi poza procesem²⁵.

W orzecznictwie sądowym konsekwentnie podkreślano, że brak dbałości organu procesowego w zakresie odpowiedniego pouczenia świadka o prawie do odmowy składania zeznań powinno skutkować trwałą eliminacją takich zeznań z materiału procesowego, a skutek odmowy zeznań w takim wypadku sięga wstecz, czyli obejmuje zeznania odebrane bez stosownego pouczenia.

²² J. Kosowski, *Zasada informacji prawnej w polskim procesie karnym w świetle art. 16 k.p.k.*, Warszawa 2011, s. 241–265.

²³ Uchwała SN z dnia 26.10.2006 r., sygn. I KZP 22/06, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2006, nr 11, poz. 98.

²⁴ J. Grajewski (red.), L. Paprzycki, M. Zakuta, *Kodeks postępowania karnego*, t. I, Warszawa 2003, s. 94; por. uchwała SN z dnia 15.07.1974 r., „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 1974, nr 10, poz. 179.

²⁵ Wyrok SA w Krakowie z dnia 17.11.2011 r., sygn. AKa 220/11, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2011, z. 11; wyrok SA w Katowicach z dnia 18.03.2009 r., sygn. II AKa 62/09, „Biuletyn Sadu Apelacyjnego w Katowicach” 2009, nr 2, poz. 10.

II. Realizacja prawa do odmowy zeznań w praktyce a odpowiedzialność karna za składanie fałszywych zeznań z art. 233 kodeksu karnego. Uwagi ogólne co do przedmiotu czynu zabronionego i znamion strony podmiotowej

Przedmiotem ochrony art. 233 § 1 k.k. jest prawidłowe funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości oraz wiarygodność ustaleń poczynionych w innych postępowaniach prowadzonych w oparciu o ustawę. Przestępstwo to ma charakter indywidualny, a jego podmiotem może być przede wszystkim świadek²⁶.

Zabronione zachowanie polega na zeznaniu nieprawdy albo na zatajeniu prawdy. Samo zachowanie sprawcy może przyjąć formę zarówno działania, jak i zaniechania²⁷. Obie formy popełnienia tego czynu zabronionego mogą się uzupełniać. Jeśli fałsz zeznania polega na wyeksponowaniu okoliczności nieprawdziwych, mamy do czynienia z zeznaniem nieprawdy. W sytuacji gdy fałsz polega na świadomym i celowym przemilczeniu pewnych okoliczności, następuje zatajenie prawdy.

To stanowisko Sądu Najwyższego spotkało się z aprobatą doktryny. Poparto pogląd, że przepis art. 233 § 1 k.k. odnosi się wyłącznie do zeznań świadka, który podjął czynność składania zeznań i tylko ten fakt podlega ocenie. Natomiast co do osoby bezpodstawnie odmawiającej zeznań można wymierzyć kary porządkowe przewidziane w art. 287 § 1 i 2 k.p.k. Nie popełnia natomiast przestępstwa ten, kto uchyla się od złożenia zeznań w taki sposób, że nie stanowi to zatajenia prawdy²⁸.

Przestępstwo to może być popełnione wyłącznie umyślnie, a sprawca musi działać w zamiarze bezpośrednim lub wynikowym. Oznacza to, że sprawca musi chcieć zeznać nieprawdę lub zataić prawdę. W tym drugim przypadku powinien on przewidywać taką możliwość i się z tym godzić. Konsekwentnie przyjmowano, że nieświadome mówienie nieprawdy, nawet w wypadkach, gdy przy zachowaniu odpowiedniej staranności sprawca mógł błędu uniknąć, oraz jego lekko-

²⁶ Odmienne stanowisko zajął Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 22.01.2003 r., sygn. I KZP 39/02, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2003, nr 1–2, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2003/3/6, prezentując pogląd, że przestępstwo to jest występkiem powszechnym, skoro każda osoba wezwana do złożenia zeznań ma obowiązek ich złożenia, wobec czego nie można uznać tego typu przestępstwa za przestępstwo indywidualne (M. Szewczyk, *Glosa aprobująca*, OSP 2003/11, s. 606).

²⁷ A. Zoll (red.), Z. Cwiakalski, M. Szewczyk [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I, Warszawa 2013, s. 1237–1239.

²⁸ Orzeczenie SN z dnia 22.01.2003 r., sygn. I KZP 39/02, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2003, nr 1–2, poz. 1, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2003 /3/6, „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2003, nr 1, poz. 16.

myślne działanie nie wypełniają znamion przestępstwa z art. 233 § 1 k.k.²⁹. Treść zeznań musi być przy tym niezgodna z prawdą przy użyciu kryterium obiektywizmu. Muszą one być także nieprawdziwe subiektywnie³⁰.

Ustawodawca wskazał na dwa warunki niezbędne do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej za to przestępstwo. Pierwszy z nich polega na tym, by fałszywe zeznania miały miejsce w postępowaniu sądowym w jak najszerszym tego słowa znaczeniu, tj. cywilnym, karnym (także oczywiście w stadium postępowania przygotowawczego), z zakresu prawa pracy i rodzinnego, sądowego administracyjnego i w sprawach gospodarczych. Do przestępstwa tego dochodzi również w wypadku złożenia fałszywych zeznań w postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, np. postępowaniu podatkowym, dyscyplinarnym, administracyjnym. Przykładem postępowania toczącego się na podstawie ustawy jest np. postępowanie przed sejmową komisją śledczą (ustawa z dnia 21.01.1999 r. O sejmowej komisji śledczej, Dz.U. 1999, nr 35, poz. 321 z późn. zm.). Dla bytu przestępstwa nie ma więc znaczenia waga i istotność zeznań. Powinny one być traktowane podobnie. Ustawodawca nie wprowadził do jego znamion jakiegokolwiek kryterium oceny pod kątem ważności i istotności zeznań dla postępowania. Istotność zeznań może jedynie wpływać na wymiar kary. Nie ma także znaczenia, czy sprawca w jakikolwiek sposób jest zainteresowany sprawą, z punktu widzenia subiektywnego³¹. Możliwe jest natomiast zastosowanie przez sąd nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 233 § 5 k.k.).

Podmiotem czynu z art. 233 § 1 k.k. nie może być ani oskarżony, ani podejrzany, który w postępowaniu karnym składa wyjaśnienia. Oskarżony i podejrzany nie składają zeznań i nie są zobligowani do podawania prawdy, co stanowi praktyczną realizację prawa do obrony (art. 6 k.p.k. w zw. z art. 74 § 1 k.p.k.). Realizacja tego prawa obejmuje całokształt wyjaśnień i zeznań składanych przez oskarżonego w toku prowadzonego w jego sprawie postępowania karnego, nie wyłączając także wstępnej fazy³².

Sprawcą przestępstwa z art. 233 § 1 k.k. może być także biegły i tłumacz (art. 195 k.p.k. i nast. i art. 204 k.p.k.).

Przedmiotem ochrony Rozdziału XXX k.k. jest polski wymiar sprawiedliwości, co wcześniej wykluczało możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności z art. 233 § 1 k.k. sprawcy fałszywych zeznań przed sądem lub innym organem

²⁹ Wyrok SN z dnia 15.01.1999 r., II KKN 129/97, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 1999, nr 9, poz. 1.

³⁰ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2010.

³¹ M. Mozgawa (red.), M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2013.

³² Postanowienie SN z dnia 22 września 2008 r., sygn. IV KK 241/08, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2009, nr 2, poz. 6, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008, nr 12, s.13.

obcego państwa. Obecnie taka możliwość istnieje, ale konieczne jest spełnienie tzw. przesłanki podwójnej karalności. Czyn musi więc być przestępstwem w miejscu jego popełnienia (art. 111 § 1 k.k.). Sąd Najwyższy uznał, że w świetle tej regulacji brak jest podstaw do uznania, że popełniony za granicą czyn polegający na złożeniu fałszywych zeznań wobec innego organu niż polski nie stanowi przestępstwa³³.

W art. 233 k.k. ustawodawca użył pojęcia dowodu, który ma służyć w postępowaniu sądowym lub innym prowadzonym na podstawie ustawy. Ujęcie to związane jest z rolą dowodu w procesie karnym i określeniem głównego celu procesu karnego jako realizację prawa materialnego i pozostawania prawdy materialnej w centrum uwagi organów procesowych³⁴.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na okoliczności, które uchylają karalność fałszywych zeznań. Warunkiem odpowiedzialności karnej, stosownie do dyspozycji art. 233 § 2 k.k., jest prawidłowe uprzedzenie świadka przez organ procesowy. Z kolei niewywiązanie się przez organ procesowy z obowiązku pouczenia świadka o przysługujących mu uprawnieniach odmowy składania zeznań lub udzielenia odpowiedzi na poszczególne pytania uchyla karalność fałszywych zeznań (wyrok SN z dnia 03.06.2002 r., sygn. III KKN 342/99, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2003, nr 5, poz. 2).

Kolejnym warunkiem odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa z art. 233 § 1 k.k. jest wymóg, by uprzedzenie zeznającego o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznanie było związane z działaniem w zakresie swoich uprawnień. Kompetencja więc przyjmującego zeznanie stanowi obiektywny warunek przestępności czynu. Kompetencja ta powinna posiadać rangę ustawową³⁵.

III. Uprawnienie osoby najbliższej dla oskarżonego do odmowy składania zeznań (art. 182 §1 k.k.)

U podstaw udzielenia osobie najbliższej prawa do odmowy składania zeznań leżał pogląd, że należy również świadkowi, a nie tylko oskarżonemu, dać prawo do uniknięcia sytuacji nastąpienia konfliktu sumienia. Konflikt ten mógł

³³ Wyrok SN z dnia 29 marca 2011, sygn. III KK 365/10, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2011, nr 7, poz. 58 z glosą aprobującą B. Nity, „Palestra” 2012, nr 3–4, s. 158–163.

³⁴ A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym*, Warszawa 2007, s. 21 i n.

³⁵ M. Mozgawa (red.), M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *op. cit.*; podobnie uchwała SN z dnia 19.08.1999 r., sygn. I KZP 22/99, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 1999, nr 9–10, poz. 51.

by zaistnieć, gdyby doszło do złożenia zeznań obciążających osobę najbliższą. Uprawnienie to obowiązywało już w art. 94 kodeksu postępowania karnego z 1928 r. Ówczesna komisja kodyfikacyjna uznała, że nie powinno dochodzić do konfliktu w sumieniu świadka wobec dylematu, czy mówić prawdę i obciążać w ten sposób najbliższą mu osobę, która występuje jako podejrzany, czy kłamać i być narażonym na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r., Dz.U. 1928, nr 33, poz. 313).

Ratio legis prawa do odmowy zeznań polega na daniu świadkowi uprawnień, by nie dostarczał dowodów przeciwko osobie, z którą połączony jest więzami rodzinnymi lub więzami zblizonymi do rodzinnych (§1 i 2 art. 182 k.p.k.) lub też przed dostarczeniem, nawet pośrednim, dowodu przeciwko sobie (§3 art. 182 k.p.k. i art. 416 § 3 k.p.k.). Przepis ten wyodrębnia trzy grupy świadków, które posiadają prawo do odmowy zeznań. Należą do nich:

- osoby najbliższe dla oskarżonego,
- byli współmałżonkowie oskarżonego oraz byli przysposobieni i przysposabiający oskarżonego,
- świadek, który w innej toczącej się sprawie jest oskarżonym (podejrzanym) o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem³⁶.

Przy ustaleniu osoby najbliższej należy sięgnąć do art. 115 § 11 k.k. Przepis ten wymienia taksatywnie osoby uznane za najbliższe, do których zalicza się małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. Dla wyjaśnienia tych pojęć należy uzupełniająco posłużyć się przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Przez małżeństwo należy rozumieć związek mężczyzny i kobiety, którzy jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wступują w związek małżeński lub spełniają warunki ustawowe lub wynikające z umowy międzynarodowej, przy spełnieniu których rodzic będzie skutki cywilnoprawne (art. 1 § 1–4 k.r.o. w zw. z art. 18 Konstytucji RP).

Kodeks przewiduje, że prawo do odmowy zeznań związane jest z pokrewieństwem opartym na więzi krwi i oznacza pochodzenie jednej osoby od drugiej (wstępni lub zstępni – pokrewieństwo w linii prostej) albo wskazuje na pochodzenie dwóch lub więcej osób od tej samej osoby trzeciej (pokrewieństwo w linii bocznej). Tym samym ustawa uznaje bez ograniczeń stosunek „bycia najbliższym” w przypadku pokrewieństwa w linii prostej, a w linii bocznej ogranicza go wyłącznie do rodzeństwa (także rodzeństwa przyrodniego)³⁷.

³⁶ T. Grzegorzczak (red.), *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 414–415.

³⁷A. Zoll, Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 633–634.

Za powinowactwo należy uznać stosunek prawno-rodzinny między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka i stosunek ten powstaje od momentu zawarcia małżeństwa. Nie jest więc on oparty na więzach krwi. Wyróżnia się tutaj dwa rodzaje powinowactwa: w linii prostej i bocznej. Relacja bliskości w powinowactwie określona jest w stopniach (art. 61 § 2 k.r.o.). W sytuacji powinowactwa w linii prostej nie następuje ograniczenie stosunku „bycia najbliższym”. Ograniczenie to następuje, gdy mamy do czynienia z powinowactwem w linii bocznej – nie zachodzi ono między małżonkiem a powinowatym drugiego małżonka (tzw. zimne powinowactwo). Prawo do odmowy zeznań przysługuje więc mężowi siostry oskarżonego, pasierbowi oskarżonego, ale już nie córce brata oskarżonego.

Z kolei art. 121 § 1 k.r.o. wyjaśnia, że przysposobienie powstaje między przysposabiającym a przysposobionym i relacja ta jest identyczna jak stosunek między rodzicami a dziećmi. Istnieją trzy rodzaje przysposobienia, tj. pełne, całkowite i niepełne. Podział ten nie ma jednak znaczenia dla stosunku „bycia najbliższym” odnośnie osób pozostających w tzw. wspólnym pożyciu. Pojęcie to odnoszone jest przede wszystkim do konkubinatu, tj. nieformalnego związku dwóch osób pozostających we wspólnym pożyciu, które nie jest usankcjonowane jako małżeństwo w świetle prawa.

O ile nie pojawiają się wątpliwości interpretacyjne odnośnie rozumienia tego pojęcia, nie ograniczającego się wyłącznie do utrzymywania stałych kontaktów seksualnych, a przede wszystkim do życia i prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego, to jednak należy rozważyć kwestię, czy pojęcie to dotyczy także osób tej samej płci. Występują tutaj przeciwstawne stanowiska. I tak A. Zoll uważa, że „wspólne pożycie” oznacza pozostawanie w stosunku odpowiadającym od strony faktycznej stosunkowi małżeństwa, a więc związkowi osób o różnej płci (*vide* art. 18 Konstytucji)³⁸. Część autorów stoi jednak na stanowisku, że pojęcie „wspólne pożycie” odnoszone jest wprawdzie wyłącznie do konkubinatu, który jest związkiem osób o różnej płci i odpowiadającym od strony faktycznej (a nie prawnej) stosunkowi małżeństwa. Skoro tak, to nie można jednak wykluczyć sytuacji, że między osobami tej samej płci może dojść do powstania identycznych więzów, jak te, które istnieją u osób różnej płci pozostających w konkubinacie. W wypadku szerokiego rozumienia pojęcia „osoby pozostającej we wspólnym pożyciu” można wywnioskować, że pojęcie to dotyczy także osoby tej samej płci. Nic nie stoi na przeszkodzie, by przyznać status „osoby najbliższej” osobom homoseksualnym pozostającym we wspólnym pożyciu, skoro status ten posiadają partnerzy w związkach konkubenckich. Prawo do odmowy zeznań przysługiwałoby wówczas z ograniczeniami, jakie dotyczą konkubentów (art. 182 § 1 i 185 k.p.k.)³⁹.

³⁸A. Zoll (red.), G. Bogdan, *Kodeks karny. Część ogólna*, Kraków 2004, s. 508; podobnie postanowienie SN z dnia 07.04.2004 r., sygn. II K 176/2004, LEX nr 121668.

³⁹M. Jachimowicz, *Prawo do odmowy składania zeznań przez osobę najbliższą*, „Prokurator” 2007/1/69–78; K. Banasik, *Związki partnerskie a prawo karne*, „Prokuratura i Prawo” 2010/10/45–62.

Decydujące powinno być więc kryterium wspólnego pożycia psychicznego i fizycznego, wspólnoty ekonomicznej oraz trwałości związku⁴⁰.

Kryteria te powinny również dotyczyć narzeczonej – narzeczonego, jako osób pozostających we wspólnym pożyciu, co jednak nie wyklucza zastosowania art. 185 k.p.k. Orzecznictwo stało na stanowisku, że sąd powinien podjąć czynności w celu ustalenia faktycznego stosunku, który istnieje między osobami, tzw. ustalenie węzła faktycznego⁴¹. Konieczne jest również ustalenie, czy ten węzeł faktyczny istnieje w trakcie składania zeznań i nie ustał. Okoliczność ta dotyczy zwłaszcza konkubinatu, czyli związku niesformalizowanego, gdyż prawo do odmowy zeznań nie przysługuje byłemu konkubentowi oraz byłemu narzeczonemu. Każdorazowo organ procesowy powinien też sprawdzić zasadność wniosku, o którym mówi art. 185 k.p.k. Należy też przypomnieć, że w art. 8 ustawy o świadku koronnym wyłączono możliwość skorzystania z uprawnień określonych w art. 182–185 k.p.k., co wydaje się słuszne przy uwzględnieniu specyfiki tego rozwiązania ustawowego.

IV. Uprawnienie świadka do odmowy składania zeznań ze względu na możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności w innym postępowaniu (art. 182 § 3 k.p.k.)

Świadek posiada również uprawnienie do odmowy składania zeznań, gdy jest związany stosunkiem do przestępstwa objętego postępowaniem. Uprawnienie to dotyczy także postępowań, w których rozważana jest kwestia odpowiedzialności dyscyplinarnej lub na podstawie innych postępowań toczących się na podstawie ustawy (np. postępowanie przed sejmową komisją śledczą).

Za „inną toczącą się sprawę” należy rozumieć odrębne postępowanie karne, bez względu na stadium, w której to sprawie osoba zeznająca ma status podejrzanego (oskarżonego). Prawo do odmowy zeznań rozciągnięte jest na wszystkie okoliczności związane z odpowiedzialnością karną, która wynika z przedmiotu postępowania⁴².

Możliwe jest natomiast osobie, która odmówiła zeznań na podstawie art. 182 § 3 k.p.k., odczytanie podczas przesłuchania w charakterze świadka na rozprawie tego, co uprzednio wyjaśniła jako oskarżony (podejrzany), na podstawie

⁴⁰ B. Rodak, *Glosa do wyroku ETPC z dnia 03.04.2012 r.*, Lex 2012.

⁴¹ Postanowienie SN z dnia 05.10.2007 r., sygn. IV KK 254/07, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2008, nr 5, poz. 44; wyrok SN z dnia 09.11.1990 r., sygn.WR 203/90, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1990, z. 9, poz. 205.

⁴² Wyrok SN z dnia 28.11.2003 r., sygn. IV KK 14/03, „Prokuratura i Prawo” – wkł. nr 4, poz. 9, Wokanda 2005/12/20.

art. 391 § 2 k.p.k.⁴³ Wzajemna relacja między przepisami art. 391 § 2 k.p.k. a art. 182 § 2 k.p.k. była przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego, który uznał, że reguła dotycząca odczytania wyjaśnień nie stanowi *lex specialis*, wtedy wszelkie reguły gwarancyjne wobec osoby oskarżonej w innej toczącej się sprawie o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem są spełnione wobec posiadania uprawnienia do odmowy składania zeznań⁴⁴.

Sytuacje takie mają miejsce zwłaszcza na skutek zabiegu organizacyjnego polegającego na wyłączeniu sprawy do odrębnego rozpoznania. Sąd Najwyższy uznał, że przepis art. 182 § 3 k.p.k. zabrania posługiwania się w celach dowodowych zeznaniami oskarżonego z innej sprawy, który odmówił zeznań jako świadek. Jednak w sytuacji określonej w art. 182 § 3 k.p.k. możliwe jest odczytanie świadkowi na rozprawie tego, co uprzednio wyjaśnił jako oskarżony lub podejrzany⁴⁵. Osoba, która skorzystała z prawa do odmowy składania zeznań na podstawie art. 182 § 3 k.p.k., może wyrazić wolę, że nie chce w ogóle zeznawać w sprawie, w tym odpowiadać na pytania stron. Wyłącznie też od woli takiej osoby zależy również, czy złoży ona jakiegokolwiek oświadczenie co do odczytanego protokołu. Nawet wyrażenie potwierdzenia lub zaprzeczenia treści odczytanego protokołu nie jest równoznaczne z wyrażeniem chęci do złożenia zeznań. Rezygnacja z prawa do odmowy zeznań powinna wynikać z wyraźnego oświadczenia procesowego i nie może być wywodzona na podstawie wezwania do ustosunkowania się do treści odczytanego protokołu na podstawie art. 391 § 3 k.p.k. w zw. z art. 389 § 2 k.p.k.⁴⁶ Oczywiście oświadczenie takie powinno być złożone nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania w postępowaniu sądowym. W wypadku, gdy świadek spóźni się ze złożeniem takiego oświadczenia, poprzednio złożone zeznania nie tracą mocy dowodowej i mogą być odtworzone⁴⁷. U podstaw wprowadzenia prawa do odmowy zeznań dla osoby, która w innej toczącej się sprawie jest oskarżona o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem, leży przekonanie, że istnieje konieczność wzmocnienia reguły *nemo se ipsum accusare tenetur*. Zabezpieczenie to dotyczy możliwości obchodzenia tej reguły przez wyłączenie do odrębnego rozpoznania sprawy jednego z oskarżonych w jednym postępowaniu, a nadaniem mu statusu świadka odnośnie pozostałych oskarżonych. W tym miejscu należy się zastanowić, jak rozumieć

⁴³ J. Chankowska, *O prawie oskarżonego do milczenia słów kilka*, „Palestra” 2005, nr 5–6.

⁴⁴ Wyrok SN z dnia 20.04.2005 r., sygn. I KZP 8/05, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 2005, nr 4, poz. 40. Podobnie: S. Waltoś, *op. cit.*, s. 263–264.

⁴⁵ Postanowienie SN z dnia 20.04.2005 r., sygn. I KZP 8/2005, OSNKW 2005, nr 4, poz. 40; podobnie wyrok SA w Krakowie z dnia 14.11.2009 r., sygn. II AKa 117/2009, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 4, s. 136 wraz z głosą krytyczną K. Siwek.

⁴⁶ Postanowienie SN z dnia 10.09.2008 r., sygn. V KK 145/08, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008, nr 12, poz. 1/2/12.

⁴⁷ Wyrok SN z dnia 06.01.2004 r., sygn. WA 61/03, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych” 2004, nr 1, poz. 36.

określenie „współdziałal w przestępstwie objętym postępowaniem”. W szczególności wymaga rozważenia, czy pojęcie to powinno być odpowiednio rozszerzone na wszelkie sytuacje, w których oskarżonemu grożą konsekwencje prawno-karne. Także tutaj spotykają się dwa poglądy. Pierwszy z nich stoi na stanowisku, że istotą art. 182 § 3 k.p.k. jest zapobieżenie sytuacji, w której oskarżony na skutek zmiany swojej sytuacji procesowej byłby w istocie zmuszony zeznawać przeciwko sobie (i to pod groźbą odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań), a ustawowe pojęcie współdziałania w przestępstwie powinno być rozumiane szerzej i obejmować – poza współsprawstwem, pomocnictwem i podżeganiem – także przypadki do nich zbliżone, gdy faktyczny związek pomiędzy analizowanymi czynami jest również silny i gdy ich sprawcom – w razie ujawnienia – grożą takie same konsekwencje prawno-karne⁴⁸. Drugi pogląd reprezentowany był przez A. Gaberle, który uważał, że nie należy rozszerzać zakresu stosowania art. 182 § 3 k.p.k. poza granice współdziałania w przestępstwie wyznaczone przez przepisy k.k., tj. art. 18 i 20 k.k., gdyż byłoby to nieliczeniem się ze szczególnym charakterem tego przepisu. Wystarczające jest w takiej sytuacji pouczenie świadka o treści art. 183 k.p.k., a więc prawie do nieodpowiadania na poszczególne pytania⁴⁹.

Wprawdzie wybór takiej metody postępowania może być dla świadka ryzykowny, gdyż sugeruje ona, że zeznający ma „coś na sumieniu”, to jednak wobec podejrzewania go o udział w popełnieniu przestępstwa nic nie traci, korzystając z omawianego uprawnienia. Ustawodawca w końcu w art. 175 § 1 k.p.k. przyznał oskarżonemu prawo do wyboru strategii obrony, która może być pasywna lub aktywna⁵⁰.

Osobno należy rozważyć kwestię dotyczącą możliwości oddziaływania wprost określonego w art. 186 § 1 k.p.k. zakazu wprowadzenia do materiału dowodowego zeznań świadka, który skorzystał z prawa do odmowy zeznań, a uprzednio składał je w warunkach art. 182 § 3 k.p.k. i wyjaśniał w charakterze podejrzanego. Także przepisu art. 186 § 1 k.p.k. nie można odczytywać w oderwaniu od treści art. 391 § 2 i 3 k.p.k. Co wyżej wykazano, skorzystanie przez świadka wymienionego w art. 182 § 3 k.p.k. z prawa do odmowy składania zeznań otwiera sądowi możliwość odczytania mu uprzednio złożonych wyjaśnień⁵¹. W wypadku skorzystania przez świadka z uprawnienia podmiotowego określonego w art. 182 § 3 k.p.k. nie można ponownie przesłuchiwać go w sytuacji, gdy w innym postępowaniu, w którym posiadał status oskarżonego o współdziałal w przestępstwie objętym przedmiotowym postępowaniem, zapadł prawomocny wyrok. Analiza postanowienia SN z dnia 7 maja 2013 r. pozwala

⁴⁸ Wyrok SA w Katowicach z dnia 28.11.2002 r., II AKa 398/02, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2003, nr 10, poz. 18; podobnie: wyrok SA w Katowicach z dnia 03.10.2002 r., sygn. KZS 2003/2, poz. 51.

⁴⁹ A. Gaberle, *Dowody...*, s. 21 i n.

⁵⁰ J. Chankowska, *O prawie...*

⁵¹ Wyrok SN z dnia 17.05. 2002, sygn. V KK 322/2011, „Biuletyn Prawa Karnego” 2012, nr 6.

na wyciągnięcie wniosku, że nie znajduje oparcia w przepisach procedury karnej ponowne stawanie świadka w tym samym postępowaniu w sytuacji, w której przysługiwałoby mu uprawnienie z art. 182 § 3 k.p.k.⁵² Każdorazowo prymat ma więc ochrona interesu procesowego świadka nad ochroną interesu innych stron postępowania, w tym oskarżonego.

V. Możliwość uchylecia się świadka od odpowiedzi na pytanie w oparciu o art. 183 § 1 k.p.k.

Kolejną normą gwarancyjną dającą możliwość uchylecia się od odpowiedzi na pytanie ustawodawca przewidział w art. 183 § 1 k.p.k. Także w tym wypadku norma ta ma na celu wyjście naprzeciw konfliktowej sytuacji, w której może znaleźć się świadek między obowiązkiem złożenia zeznań a dostarczeniem dowodów przeciwko sobie. Nie można więc świadka stawiać w przymusowym położeniu, w którym jest zmuszony albo kłamać, albo zeznając prawdę, obciążać samego siebie lub osobę najbliższą⁵³. Udzielenie odpowiedzi w takim wypadku mogłoby narazić świadka lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, a także cywilną, administracyjną lub dyscyplinarną⁵⁴.

Decyzja, czy tego rodzaju przesłanka została spełniona, należy do organu procesowego i to on powinien poczynić ustalenia, czy ujawnienie takich informacji związane jest z narażeniem na odpowiedzialność karną świadka albo jego najbliższych. Problemem spornym w doktrynie jest uprawnienie organu procesowego w szczególności, czy może on żądać od świadka wyjaśnienia powodów odmowy odpowiedzi na pytanie, zwłaszcza, że organ procesowy nie jest uprawniony do kontroli istnienia tych przesłanek. Dotychczas przeważał pogląd, że nie można żądać od świadka uprawdopodobnienia przesłanek z art. 183 § 1 k.p.k., gdyż gwarancja ta stałaby się wtedy iluzoryczna i wystarczające jest powołanie się na uprawnienia wynikające z tego przepisu. Także orzecznictwo stanęło na stanowisku, że świadek nie ma obowiązku wyjaśnienia i tłumaczenia odmowy odpowiedzi, uznając, że w takiej sytuacji położenie świadka podobne jest do oskarżonego, wobec czego nie można od niego żądać skierowania przeciwko sobie ścigania⁵⁵. W tym miejscu należy rozważyć sytuację związaną z możliwo-

⁵² Sygn. II KK 296/12, LEX nr 1314415.

⁵³ Z. Gostyński (red.), L. Gardocki, R. Stefański, *op. cit.*, s. 498; podobnie: wyrok SN z dnia 09.07.1997 r., sygn. V KKN 318/96, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 1998, nr 3, s. 10.

⁵⁴ J. Grajewski (red.), L. Paprzycki, M. Zakuta, *op. cit.*, s. 455; podobnie wyrok SN z dnia 23.02.1987 r., sygn. II KR 22/87, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa” 1987, nr 9–10, poz. 88.

⁵⁵ Uchwała SN z dnia 20.09.2007 r. wraz z glosą aprobującą R. Kmiecika, sygn. I KZP 26/07, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2007, nr 12, poz. 151; wyrok SN z dnia 17.02.2004 r., SK 39/02, OTK-A 2004, z. 2, poz. 7.

ścią pociągnięcia do odpowiedzialności karnej świadka za składanie fałszywych zeznań. Pierwsze stanowisko w tym przedmiocie opierało się wyłącznie na wykładni językowej, a drugie stawiało prymat wykładni logicznej⁵⁶. Obecnie przyjmuje się, że nie można akceptować poglądu zakazującego interpretacji rozszerzającej art. 183 § 1 k.p.k. i należy mieć na względzie treść art. 191 § 2 k.p.k. Także orzecznictwo Sądu Najwyższego poszło w kierunku rozszerzającego interpretowania prawa świadka do umyślnego składania nieprawdziwych zeznań dotyczących okoliczności mających znaczenie dla realizacji jego prawa do obrony. Oceniając zakres bezkarności fałszywych zeznań złożonych przez osobę, której zachowanie mogło być przedmiotem odpowiedzialności karnej, Sad Najwyższy uznał za nadrzędne prawo do wolności od samooskarżania się, stwierdzając, że bezprawność jako cecha negatywna czynu zabronionego musi być oceniana w kontekście całego systemu prawa, a nie jedynie przez typizację przewidzianą w określonym przepisie. Oznacza to wprowadzenie pozaustawowego kontratypu niektórych przestępstw, gdyż skoro oskarżony (podejrzany) nigdy nie odpowiada za występki fałszywych zeznań z art. 233 § 1 k.k., to następuje także wyłączenie bezprawności każdego zeznań złożonych w toku przesłuchania w charakterze świadka dotyczących przestępnego zachowania, gdyż jest to realizacja prawa do obrony. Następuje kolizja dwóch dóbr powodująca konieczność poświęcenia dobra prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości jako mniejszego⁵⁷.

Działanie świadka polegające na składaniu umyślnie nieprawdziwych zeznań dotyczących okoliczności mających znaczenie dla realizacji jego prawa do obrony uznać należy za pozakodeksowy kontratyp, który wyłącza przestępność czynu z art. 233 § 1 k.k. W takiej sytuacji dochodzi do spełnienia negatywnej przesłanki procesowej z art. 17 § 1 pkt. 2 k.p.k.⁵⁸. Pogląd ten został także podzielony przez Trybunał Konstytucyjny, który opowiedział się za jak najszerszą interpretacją zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*. Interpretacja taka wynika z Konstytucji i wiążących Polskę konwencji międzynarodowych⁵⁹.

Streszczenie

Celem artykułu jest wykazanie związku między obowiązkiem informowania uczestników postępowania o ich uprawnieniach, który wynika z art. 16 k.p.k., a prawem do milczenia przed oskar-

⁵⁶ Z. Gostyński, (red.), L. Gardocki, R. Stefański, *op. cit.*, s. 498.

⁵⁷ Uchwała SN z dnia 26.04.2007, sygn. I KZP 4/2007 wraz z glosą aprobusującą M. Siwek, „Przegląd Sądowy” 2008, nr 3, s. 131; wyrok SA w Krakowie z dnia 04.06.2007 r., sygn. V KK. 108/2006, „Krakowskie Zeszyty Sadowe” 2007, z. 12, poz. 27.

⁵⁸ Postanowienie SN z dnia 22.09.2008 r., sygn. IV KK 241/08, „Prokuratura i Prawo” – wkł. 2009, nr 2, poz. 6; wyrok SN z dnia 30.06.2009 r., sygn. V KK 25/09, LEX 512071.

⁵⁹ Postanowienie TK z dnia 30.10.2013 r., sygn. P 30/12.

żeniem siebie lub osoby najbliższej. W opracowaniu omówiono także aspekty praktyczne związane z przesłuchaniem świadka i oskarżonego oraz podjęto próbę usystematyzowania dotychczasowego orzecznictwa.

Słowa kluczowe: procedura karna , konstytucja, świadek, oskarżony, obowiązek pouczenia

**CONNECTION BETWEEN THE OBLIGATION
TO ADVISE THE PARTIES IN LEGAL PROCEEDINGS OF WITNESS
AND THEIR RIGHTS TO REFUSAL TO TESTIFY AND LEGAL PRINCIPLE
NEMO SE IPSUM ACCUSARE TENETUR
IN THE JUDICIAL DECISIONS OF THE SUPREME COURT**

Summary

The purpose of the article is to show the connection between the obligation to advise the parties in legal proceedings of their rights that result from the article 16 of the Criminal Proceedings Code and the right to refuse statements to protect themselves and the closest people against the accusation. In the elaboration there are discussed the practical aspects connected with the interrogatory of witnesses and accused and there is an attempt to systematize the existing judicial decisions.

Key words: criminal proceedings code, constitution, witness, accused, obligation to advise